

GRAŽINA SMALIUKIENĖ
ENRIKA BLIKERTAITĖ
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Vilniaus akademijos spaustuvės XVII a. leidinių įrišai Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekose

Anotacija. Lietuvos knygų įrišų kultūros tematika pastaraisiais dešimtmečiais vis labiau įsitvirtina knygotyros mokslo tiriamuose darbuose, tampa reikšminga tiriamojo darbo dalimi. Šiame straipsnyje pateiktas XVII a. Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių knygų įrišų tyrimas. Žvalgomasis tyrimas *de visu* vykdytas Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekų Retų spaudinių skyriuose. XVII a. Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių įrišų duomenys, gauti atlikus tyrimą, palyginami su XVII a. dviejų sutarčių tarp Vilniaus knygrišių ir Vilniaus jėzuitų akademijos duomenimis.

Esminiai žodžiai: knygotyra; paveldas; Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, XVII a.; Vilniaus akademijos spaustuvė; leidiniai; Vilniaus knygrišiai; knygų įrišai; lituanikos fondai; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka; Vilniaus universiteto biblioteka.

Keywords: book science; heritage; The Grand Duchy of Lithuania, 17th century; Vilnius Academy Printing House; publications; Vilnius bookbinders; bookbindings; Lituania; the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences; Vilnius University Library.

Įvadas. Knyga – tai sudėtingas socialinio ir kultūrinio gyvenimo reiškinys. Jos įrišo [5]¹ kultūra yra šios sistemos dalis ir knygos pažinimo šaltinis bei tyrinėjimo objektas. Knygos įrišų technologijų raida, meninė raiška yra unikali kultūros paveldo sritis, atverianti naujas knygos vertes. Pažymėtina, kad knygos įrišą sudaro įvairių elementų, kurie nėra atsitiktiniai ir atsieti nuo atitinkamų teritorinių, kultūrinių ir istorinių kontekstų, visuma. Tiriant knygų įrišus labai svarbus kompleksinis ir sisteminis požiūris į tiriamą objektą. Kiekvienas knygos įrišo elementas, technologinis sprendimas, meninė raiška, nuosavybės ženklai gali būti tiriami ir kaip atskiri knygos elementai, turintys savo istoriją. Visgi, nustatant knygos įrišo sukūrimo laikotarpį ir autorystę, nepaisant to, ar ji įrišta pagal individualų, ar pagal institucijos užsakymą, tyrimo sprendimai ir rezultatai priklauso nuo visų išvardytų požymių visumos. Tiriant spaudos raidą bei knygos paplitimą visuomenėje, Lietuvoje skirtingai, nei Vakarų Europoje, susiklostė tradicija labiau gilintis į visuomeninį knygos vaidmenį. Pastaraisiais dešimtmečiais vis dažniau į mokslo tyrimus įtraukiami knygų įrišų duomenys, kaip sudedamoji knygų ar jų rinkinių dalis. Kita vertus, į mokslo tyrimų akiratį vis dažniau įtraukiami knygų įrišų technologiniai ir medžiagų tyrimų rezultatai. Dokumento įrišo(ų) tyrimai tampa mokslo tyrimų lyginamojo metodo dalimi.

1 Įrišas – viršeliai, pritvirtinti prie knygos bloko; plg. įrišimas.

Šis postūmis kilo iš paveldo institucijose dirbančių restauratorių. 2003 m. Vilniaus knygų įrišų restauratoriai susivienijo į Vilniaus knygrišių gildijos sambūrį, kurio pagrindinis tikslas – viešinti ir populiarinti knygų įrišo kultūrą Lietuvoje [8]. Tuo metu vyko aktyvūs knygų įrišų konservavimo ir restauravimo metodikų kūrimo procesai, formuojantys požiūrį į įrišų paveldo išsaugojimą Lietuvoje [10]. Knygų įrišų specialistus jungtis į bendriją paskatino profesinė branda ir poreikis bendradarbiauti konservuojant ar restauruojant knygų įrišų paveldą. Remiantis išsamiais istorinių įrišų studijomis pradėti knygų įrišų tyrimai paveldo ir medžiagotyros srityse, sudarytos konservavimo ir restauravimo programos, sukurti nauji konservavimo ir restauravimo pasai, paskelbta straipsnių, perskaityta pranešimų.

Pirmas bandymas pažvelgti į knygrišystę kaip į integralią LDK visuomenės veiklos dalį socialinėje aplinkoje buvo tarpukariu (1929 m.) Vilniaus krašte pasirodęs nedidelis Janinos Rodkevičuvnos leidinukas *Cech introligatori w Wilnie* [14]. Jame pabandyta atskleisti Vilniaus knygrišių cecho veiklą nuo 1664 m., kai Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Jonas Kazimieras (1648–1668) jam suteikė privilegiją [9, 118–119], iki cechų panaikinimo 1893 m. [14, 25; 12, 52–53].

Didžiausią įtaką LDK knygų įrišų tyrimams yra padaręs kultūros istoriko, kolekcininko Edmundo Laucevičiaus (1906–1973) tarybiniu laikotarpiu Lietuvoje išleistas fundamentinis, iki šių dienų aktualumo nepraradęs leidinys *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose* (1976) [9]. Šis tyrimas – pirmasis ir kol kas vienintelis Lietuvoje, taip išsamiai ir nuosekliai atskleidęs knygų įrišų saugomą paveldą didžiosiose Vilniaus bibliotekose. Tyrėjas nustatė knygrišius ir įrišų autorystę, išsamiai apibūdino knygos gamybos istorinę, technologinę ir meninę raišką.

Svarbiu postūmiu tiriant knygos įrišus tapo autoriaus pateikta rekomendacija, kaip nustatyti knygos įrišo vietą ir laiką. Pirma, autorius pažymi, kad knygos leidimo metai leidžia nustatyti tik knygos įrišo datą *post quem*, t. y. kada knyga negalėjo būti įrišta anksčiau. Antra, pagal knygos savininkų įrašus išsiaiškinus, kas buvo pirmasis jos savininkas, kur ir kada jis gyveno, galima nustatyti knygos įrišimo datą *ante quem*, t. y. kada knyga negalėjo būti įrišta vėliau. Trečia, knygos įrišo puošybos stilistika ir kai kurios techninės įrišo savybės taip pat padeda nustatyti apytikrą įrišo laiką ir vietą, tačiau tik tuo atveju, jeigu pavyksta tikrai nustatyti, kad įspaudai – ir kiti, mūsų nuomone, knygos elementai – viršelyje padaryti identiškais spaudais. Ketvirta, priešlapiuose matomų vandenženklių identifikavimas taip pat padeda nustatyti įrišo vietą ir laiką. Svarbu nustatyti, ar jie yra pirminiai ir ar po jais nėra kitų [9, 30–34].

Lietuvoje šis tyrimas tapo knygotyros mokslo dalimi, atveriančia nemenkas galimybes šios mokslo srities plėtrai. Deja, tenka pripažinti, kad iki pat pastarųjų dešimtmečių knygų įrišų tyrimai nebuvo plačiai taikomi.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, vieni pirmųjų ir reikšmingiausių knygų įrišų tyrimų yra du dr. Onos Aleknavičienės straipsniai, 2004 m. paskelbti tęstiniame mokslo darbų leidinyje „Archivum Lithuanicum“ [1, 63–86; 2, 87–116]. Tyrime Jono Bretkūno *Postilės* atrasto ir mokslo visuomenės nežinoto Nacionaliniame Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejuje saugomo egzemplioriaus įrišas lyginamas su išlikusiu ir nepakitusiu šio leidinio egzemplioriumi, saugomu LMA Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje. Publikacijose autorė apibūdina įrišimo sąvoką, pagrindinius terminus ir tyrimo metodiką, pateikia glaustą *Postilės* įrišimo Karaliaučiaus pilies bibliotekoje apžvalgą ir galiausiai paties įrišo analizę, ją lokalizuojant ir datuojant. Šiuose straipsniuose išsamiai atskleista, koku būdu knygų įrišo tyrimai gali turėti reikšmės jas identifikuojant, tikslinant jų sukūrimo aplinkybes, nustatant autorystę. Straipsnio vertė – knygų įrišai tampa kompleksine knygos kultūros paveldo dalimi.

Remiantis E. Laucevičiaus rekomendacijomis nustatant įrišo vietą ir laiką, šiame straipsnyje siekiama, pasitelkus paskelbtus archyvinis duomenis, tęsti knygų įrišų tyrimą didžiosiose Vil-

niaus bibliotekose. Daroma hipotetinė prielaida, kad leidiniai, spausdinti XVII a. LDK teritorijoje ir Vilniaus akademijos spaustuvėje, daugiausia įrišti vietinių knygrišių ir pasižymi būdingais XVII a. įrišo požymiais. Ši prielaida grindžiama E. Laucevičiaus paskelbtais [9, 121–122] rašytiniais šaltiniais.

Pirmas dokumentas, kuriame minimi Vilniaus knygrišiai, yra apie mirusio Vilniaus knygrišio Gotardo Reko našlei Rekienei suteiktą teisę Vilniuje laikyti knygrišyklą ir prekiauti knygomis. Privilegija datuota Vilniuje 1633 m. liepos 20 d., patvirtinta Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislavo Vazos (1632–1648) [9, 118]. Analizuojant šaltinį, daroma prielaida, kad knygos įrišimo amatas Lietuvoje pradėjo klestėti jau XVI amžiuje, nes šiame šaltinyje atsispindi jau tvirtai nusistovėjusios amato perimamumo tradicijos².

Kitas dokumentas – Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jono Kazimiero (1648–1668) aktas, kuriuo 1664 m. birželio 8 d. Vilniaus knygrišių cechui (toliau – VKC) suteikiamas naujas statutas, kuriuo pažymima, kad šiuo amatu verstis gali tik krikščioniškam knygrišių cechui priklausantys miestiečiai [9, 118–119]³.

Dar vienas dokumentas – aktas, kuriuo 1665 m. sausio 28 d. Vilniaus miesto burmistras ir tarėjai suteikė Vilniaus knygrišių cechui statutą, kad atkurtų „pairusį, kone visiškai sužlugusį [Vilniaus knygrišių] cechą“ [9, 119]. Kaip pažymi E. Laucevičius, abu šie šaltiniai yra iš 1939 m. nespėto paskelbti Henryko Lowmiańskio rinkinio⁴.

Toliau E. Laucevičius pateikia dvi knygų įrišimų sutartis. Pirmą sudaryta tarp Vilniaus akademijos spaustuvės (toliau – VAS) prefekto Stepono Visockio ir knygrišio Jono Kapo 1680 m. kovo 18 d. Antroji pasirašyta su knygrišiais 1691 m. lapkričio 22 d. dėl įrišamų knygų kainų [9, 121–122].

Šiose sutartyse apibūdinami skirtingi įrišimo įvairiomis medžiagomis būdai bei skirtingos kainos už darbą. Be to, pažymėtina, kad šias dvi sutartis skiria 11 metų, bet sutarties formos identiškos. Skirtumas – vėlesnėje sutartyje išplėstas paslaugų skaičius. Todėl galima prielaida, kad paslaugų sutartis buvo nuolatinio Vilniaus jėzuitų akademijos ir VKC bendradarbiavimo rezultatas. Tai patvirtina šiuo laikotarpiu nusistovėjusi knygų įrišimo pasiūla paslaugų sąrašu ir mažai pakitusios kainos.

Pateiktuose dokumentuose atsispindi XVII a. antros pusės VKC įrišų pasiūla. Leidinių įrišai užsakomi pagal skiriamą sumą paslaugai apmokėti. Kaina kinta priklausomai nuo darbų apimtys ir pasirinktų medžiagų. Paslaugos kaina priklausė ir nuo to, ar užsakovas naudoja savo, ar knygrišio medžiagą (odą). Siūlomos paslaugos: odinis viršelis [5]⁵ (pasirenkant spalvą) ar *paprastas* viršelis (tai dekoruoto arba spalvoto popieriaus viršelis, galintis būti ir su odos kampučiais ir / ar nugarėle [5]⁶), medienos ar kartono kietviršio pagrindas [5]⁷, su segtuvais ar be, su futliaru ar be jo, paauksintais bloko kraštais ar ne, su įspaudais ar be jų ir paauksintais ar ne. Pažymėtina, kad spaustuvės sutartyse vyravo leidiniai lenkų ir lotynų kalbomis. Jų repertuarui būdinga temų ir žanrų įvairovė: tai Evangelijos, maldaknygės, giesmynai, gramatikos, elementoriai, žodynai bei dienynai, pratybų knygos ir sąsiuviniai. Įdomu pastebėti, kad abiejuose sąrašuose elementorius lenkų kalba kainavo pigiau už elementorių lotynų kalba.

Apibendrinus E. Laucevičiaus pateiktus šaltinius galima teigti, kad XVII a. VKC paslaugos buvo paklausios. Tai patvirtina VAS ir VKC sutartys. Jos liudija, kad knygrišystės amatas klestė-

2 E. Laucevičiaus nurodo, kad dokumentas saugomas Maskvos valstybiniame centriniame senųjų aktų archyve [9, 118].

3 Dokumentas saugomas LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje.

4 Dalis rinkinio pasirodė 2006 m.; žr. [11].

5 Viršelis (1) – medžiagos, pritvirtintos prie nugarėlės bei abiejų knygos bloko pusių ir apsaugančios leidinį naudojimo metu. Viršelis (2) – atskirai pagamintas viršelis, paruoštas tvirtinti prie knygos bloko.

6 Knygos nugarėlė – tomo bloko nugarėlė ir ją dengianti viršelio dalis. Nugarėlė – knygos bloko įrišamasis kraštas.

7 Kietviršio pagrindas – viršelio dalis, dažniausiai pagaminta iš kartono ir pritvirtinta prie abiejų knygos bloko pusių.

jo ir kad aptariamuoju laikotarpiu knygišio darbas buvo reikalingas, profesionalus, lankstus ir buvo perduodamas iš kartos į kartą.

XVII a. Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių tyrimo prielaidos. Kita svarbi sąlyga, tiriant XVII a. LDK laikotarpio knygų įrišus, siejama su Jėzaus draugijos 1540 m. įsteigtu Jėzuitų ordinu, kaip katalikišku kontrreformacijos judėjimo forpostu Vakarų Europoje. Po Katalikų bažnyčios Tridento susirinkimo (1545 m.) Jėzuitų ordino idėjinės ekspansijos pagrindinė dalis – savų mokyklų organizavimas katalikiškuose kraštuose. Vakarų Europos šalyse susidarė palankios sąlygos plėtoti švietimui, mokslui, filosofijai, menui. Reformacija ir kontrreformacija paskatino knygų leidybą nacionalinėmis kalbomis ne tik bažnyčios reikmėms, bet ir jų paplitimą kultūriniame gyvenime.

Dėsninga, kad įtakos kultūriniam šuoliui LDK turėjo Romos katalikų Jėzuitų ordinas, 1579 m. sostinėje įkūręs universitetą (nuo 1570 m. veikė kaip Vilniaus jėzuitų kolegija, 1579 m. jam suteiktas *Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu* statusas). 1576 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio rūpesčiu iš Brastos perkelta spaustuvė, kuri 1586 m. perduota Vilniaus jėzuitų akademijai. Ši spaustuvė tenkino poleminės ir edukacinės literatūros reikmes. XVII amžiuje LDK sostinė Vilnius tapo vienu didžiausių Rytų Europos mokslo ir spaudos centrų. O nuo trečiojo XVII a. dešimtmečio VAS praktiškai tapo monopoliste, produktyviausia Vilniaus knygų leidimo įmone (neskaitant mažų bazilijonų ir pranciškonų spaustuvių [20, 423]). Iš viso XVII a. ši spaustuvė išspausdino 900 knygų. XVII–XVIII a. Vilniaus akademijos spaustuvė išspausdino 78,1 % visų Lietuvoje spausdintų knygų [21, 68]. Remiantis šiais duomenimis daroma prielaida, kad VAS leidinių įrišai galėtų geriausiai atspindėti XVII a. įrišo tradicijas LDK.

Tyrimo objektas – XVII a. Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių įrišai. Šios spaustuvės leidiniai pasirinkti remiantis K. Čepienės ir I. Petrauskienės sudarytu išsamiu bibliografijos sąrašu [19]. Bibliografijoje suregistruoti leidiniai, saugomi Vilniaus universiteto (toliau VUB), Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių (toliau LMAVB) ir Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekose⁸.

Šio straipsnio tikslas – ištirti didžiausiose Vilniaus bibliotekose sukauptus XVII a. Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių įrišus.

Uždaviniai tikslui įgyvendinti: 1) *de visu* ištirti XVII a. VAS knygų įrišus, saugomus Vilniaus valstybinėse bibliotekose; 2) remiantis tyrime surinktais duomenimis, aprašyti XVII a. VAS knygų įrišų būdinguosius požymius ir susisteminti gautus duomenis; 3) tyrimo rezultatus palyginti su E. Laucevičiaus paskelbtais VAS ir VKC sutarčių duomenimis.

Tyrimo metodas – lyginamasis, pagrįstas knygų įrišų tyrimu *de visu* ir gautų rezultatų lyginimu su publikuotais XVII a. šaltinių duomenimis. Kiekybiniai ir kokybiniai knygų įrišų tyrimo duomenys panaudoti iš bakalauro darbo [3]⁹. Šio tyrimo rezultatai palyginti su dviem XVII a. Vilniaus knygiščių sutarčių duomenimis. Tai padėjo atskleisti VAS leidinių įrišų būdingąsias savybes, vyravusias XVII a. LDK, ir nustatyti įrišų kultūrinę vertę.

Leidinių paieška bibliotekose vykdyta pagal K. Čepienės ir I. Petrauskienės bibliografijos [19] ir LMAVB Retų spaudinių skyriaus XVII a. lituanikos katalogo [18] duomenis¹⁰.

Knygos tirtos *de visu*, atranka vykdyta pagal šiuos kriterijus: aprašomos tik XVII a. VAS spausdintos knygos; tiriamos tik knygos, turinčios daugiau kaip 40 puslapių. V. Ruzgo teigimu, mažos, kelių lankų knygos dažniausiai buvo priskiriamos brošiūroms ir nerišamos [15] (tai

8 Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje dėl fondo kraustymo darbų išsamaus tyrimo atlikti nepavyko.

9 Enrikos Blikertaitės bakalauro darbo mokslinė vadovė Gražina Smaliukienė.

10 Lituanika katalogo sudarytojų suvokiama kaip „ne lietuvių kalba etnografinės Lietuvos ribose arba ir kitur išleistos, bet vienaip ar kitaip su Lietuva susijusios knygos“ [18, ix].

netaikoma konvoliutams [7]). Šiame tyrime K. Čepienės ir I. Petrauskienės bibliografiniai duomenys remiantis senųjų leidinių bibliografinio aprašo sudarymo taisyklėmis [16] sugretinti su LMAVB lituanikos knygų katalogo aprašų duomenimis. Pažymėtina, kad bibliografijose pasakelbti duomenys publikuoti seniai, todėl galima prielaida, kad bibliotekose šiuo metu yra saugoma daugiau atrankos kriterijus atitinkančių VAS knygų, tačiau į šį tyrimą jos nebuvo įtrauktos, nes tokių knygų skaičius, pasak paveldo skyrių darbuotojų, yra nežymus, o įrišai nėra išskirtiniai ir tyrimui įtakos neturi.

Vykdam tyrimą išskilo klausimas, ar visi leidiniai įrišti Vilniaus knygrišių. Į šį klausimą galima atsakyti tik papildomai tiriant knygų nuosavybės įrašus ir ženklus. Šio tyrimo tikslas – atskleisti būdinguosius XVII a. LDK VAS leidinių įrišų bruožus, remiantis XVII a. Vilniaus knygrišių siūlomomis paslaugomis.

Tyrimo kriterijai ir rezultatai. XVII a. VAS knygos, esančios VUB ir LMAVB, visa apimtimi nėra tirtos. Priežastis – tam reikėtų daug laiko ir darbo sąnaudų (tik LMAVB Retų spaudinių skyriuje priskaičiuojama iki 300 leidinių). Atranka siaurinta apsiribojant vieno pavadinimo vienu egzemplioriumi. Bibliotekose tirti tik istoriniai ir išskirtiniai VAS knygų įrišai, kurių viršeliai apraukti oda ar pergamentu. Tais atvejais, kai bibliotekose tokio egzemplioriaus nėra, įrišas registruojamas, bet netiriamas. K. Čepienės ir I. Petrauskienės bibliografijoje aptikta atvejų, kai to paties spaudinio egzemplioriai saugomi keliose bibliotekose. Šie leidiniai buvo įtraukti į tyrimą, nes jų knygų įrišai gali skirtis.

Iki mūsų dienų išlikusios knygos keitėsi: įrišai buvo taisomi ir ne kartą perrišami. Nustatant įrišų autentiškumą, jie buvo vertinami pagal šiuos požymius:

- 1) autentišku laikytinas knygos įrišas, kai visi knygos įrišo elementai nekeisti, nėra jos ardy-
mo ir taisymo požymių;
- 2) taisymų nustatymai: taisytam knygos įrišui priskiriami tie įrišai, kurie nėra ardyti¹¹;
- 3) perrišta knyga turi tuos pačius požymius, kaip ir taisyta, tik skiriasi įrišo struktūra ir ele-
mentai¹².

Nedidelė knygų dalis yra konservuota ir / ar restauruota¹³. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, keitėsi konservavimo ir restauravimo principai ir nuostatos. Jos skiriasi nuo taisymo

11 Todėl atidžiai apžiūrinamas priešlapių ir bloko lapų popierius. Analizuojama, ar priešlapių ir bloko popierius nėra skirtingų rūšių. Savininkai, perrišdami ar taisydami įrišą, susidėvėjusius priešlapius (bloko pirmi ir paskutiniai lapai susidėvi greičiausiai) keisdavo naujais, neardydami įrišo. Būdingiausi taisymo požymiai – smulkūs pažeidimai: knygos lapų įplyšimai sutvirtinami popieriaus atraižomis, suirę priešlapai pakeičiami naujais, neardant įrišo, kitas atvejis – ant pažeistų priešlapių užkljuojami nauji lapai, viršelio nugarėlė ar kietviršiai sutvirtinami odos ar kitos medžiagos skiautėmis. Šių taisymų metu viršelis dažniausiai išsaugomas.

12 Specifinis perrišo požymis – pakartotinės lankų siuvimo žymės, kai blokas išardomas lankais, o suplyšę bloko lankų siuvimo kraštai sutvirtinami popieriaus juostele ir persiuvami. Svarbu nustatyti, ar skiriasi priešlapių ir bloko lapų popieriaus rūšis, bei atsižvelgti į bloko kraštų dekorą sutapimus su priešlapių kraštais. Dar vienas iš požymių yra tai, kad lankų siuvimo siūlės adatos dūriai (išskyrus kraštinius dūrius lankų viršuje ir apačioje) neatitinka ryšių skaičiaus viršelio nugarėlėje. Pavyzdžiui, viršelio nugarėlėje iškilę penki ryšiai, o bloko lankų siuvamojo krašto vidinėje pusėje yra trys adatos dūrio vietos. Tuo atveju, kai lankų siuvamajame krašte šalia naujų siuvimo siūlų yra penkios senosios adatos dūrio vietos, spėjama, kad knyga persiūta išsaugant senąjį viršelį. Perrišant leidinį dažnai keitėsi ir siuvimo būdas, nes suplyšę lankų siuvimo kraštas yra nestabilus ir apsunkina bloko formavimą. Buvusios ryšių išgaubimo vietos viršelio nugarėlėje užpildomos atitinkamomis medžiagomis (virvės, popieriaus, audinio, odos fragmentais). Kai senųjų adatos dūrio vietų nėra, tai vertinama kaip išankstinis knygrišio sumanymas gaminant knygą. Abejojant dėl įrišo elementų autentiškumo, papildomai analizuojama viršelio medžiaga ir stilistiniai dekorą sprendimai. Svarbu, kad viršelio ir leidybiniai knygos duomenys atitiktų tiriamą laikotarpį.

13 Konservavimas – tyrimais pagrįsti veiksmai, kurių tikslas – sustabdyti naikinamą ar žalingą poveikį kilnojamajai kultūros vertybei ir sutvirtinti jos autentiškumo požymius, apsaugoti ją nuo savaiminio gedimo. Restauravimas – tyrimais pagrįsti veiksmai, kurių tikslas – atskleisti kultūrinę vertę, pašalinant pažeidimus, gedimus, užkonservuojant ir atkuriant trūkstamas dalis [10].

ir perrišimo tuo, kad trūkstanti dokumento fragmentai laikantis nustatytų taisyklių atkuriami šiuolaikinėmis medžiagomis. Visos šios knygos įtraukiamos į tyrimą. Vykdamas žvalgomąjį XVII a. VAS leidinių tyrimą, toks apsiribojimas padėjo atskleisti tam laikotarpiui būdingus knygų įrišų bruožus.

K. Čepienės ir I. Petrauskienės bibliografijoje aprašyti 899 pavadinimai. Iš ten atrinkta 180 XVII a. VAS leidinių aprašų. Tyrimo *de visu* metu nustatyta, kad iš 180 atrinktų leidinių 87 atitiko atrankos kriterijus.

Didesnioji knygų dalis (41 %) buvo įrištos *bibliotekiniu* įrišu [5]¹⁴. Bibliotekiniam įrišui dažniausiai būdinga sudėtinė viršelio sandara [5], išsiskirianti saikingu dekoru bei nebrangiomis medžiagomis. Kitos knygos įrištos šiuolaikinėmis medžiagomis (5 %). 19 % įrišų išlikę autentiški; 32 % įrišų buvo taisyti, bet išsaugoję XVII a. bruožus; 3 % sudarė restauruotos ir perrištos knygos.

Vykdamas tyrimą *de visu*, knygų įrišų elementų duomenys buvo registruojami lentelėje. Registruoti tie knygos įrišo ir dekoru elementai, kurių raida atspindi sukūrimo laikotarpį bei kurie atitinka dviejose VAS ir VKC sutartyse nurodytas įrišo vietas. Lentelę sudaro vienuolika skilčių.

Pirma skiltis – kombinuotas ir unikalus dokumento vietos lentelėje eilės numeris. Pirmas skaičius rodo leidinio eilės numerį tyrimo lentelėje, antras skaičius atitinka eilės numerį K. Čepienės ir I. Petrauskienės bibliografijoje (pvz., 1/142).

Antra skiltis – *šifras*; šioje skiltyje yra nurodyta, kokioje bibliotekoje ir koku šifru leidinys yra saugomas.

Trečia skiltis – *įrišo pakitimai*; joje žymima, ar įrišas autentiškas, taisytas, perrištas, restauruotas, ar įrištas šiuolaikinėmis medžiagomis ir bibliotekiniu įrišu.

Ketvirta skiltis – *spaudai, auksinimas*; šioje skiltyje įrašoma įrišų dekoru dalis – įspaudai viršelyje, fiksuojant patį faktą, papildomai pažymint auksinimą.

Penkta skiltis – *įrišo būdas*; skiltyje nurodoma, ar įrišas sudėtinis [5]¹⁵, ar vientisasis [5]¹⁶, t. y. ar knyga įrišta viena medžiaga, ar įrišas kombinuotas iš kelių dalių ir / ar skirtingų medžiagų.

Šešta skiltis – *kietviršių pagrindas*; nurodoma knygos viršelio pagrindo medžiaga – kartonas, mediena.

Septinta skiltis – *įrišo medžiaga, spalva*; joje apibūdinama, iš kokių medžiagų – odos, pergamento ar dekoratyvinio popieriaus – yra viršelio dengiamoji medžiaga.

Aštunta skiltis – *sagtys, raišteliai*; joje nurodoma, ar knyga su sagtimis, raišteliais.

Devinta skiltis – *bloko kraštai*; čia pažymimas bloko kraštų dekoras, apibūdinama dekoru technika.

Dešimta skiltis – *ryšiai*; joje pažymima, ar ryšiai knygos bloke išlikę, ar įleisti į bloko nugarėlę.

Suregistravus lentelėje leidinių įrišo duomenis, buvo atliktas kiekybinis lyginamasis duomenų tyrimas, fiksuojant, kaip tie duomenys keitėsi XVII amžiuje, suskirsčius jį į tris laikotarpius: 1601–1630 m. (amžiaus pradžia); 1631–1670 m. (amžiaus vidurys); 1671–1700 m. (amžiaus pabaiga). Toks suskirstymas leidžia stebėti, kaip keitėsi knygų įrišų tradicijos per visą

14 Bibliotekinis įrišas – spaudinių, kuriais ketinama dažnai naudotis, įrišas. Mūsų nuomone, bibliotekinis įrišas – asmeninės ar institucinės bibliotekos leidinių ar jų rinkinių sistemškai vykdomas, standartizuotas ir unifikuotas rankų darbo įrišas.

15 Sudėtinis įrišas (1) – įrišas, kai knygos nugarėlė ir ketvirtis kietviršio pagrindų arba knygos kampai, arba kietviršio pagrindai prie priekinio knygos bloko krašto aptraukiami vienos rūšies medžiaga, o likusi viršelio dalis – kita medžiaga. Pastaba: nugarėlei aptraukti paprastai naudojama oda. Sudėtinis įrišas (2) – įrišimas, panašus į sudėtinį įrišą (1), tik šiuo atveju viena medžiaga aptraukiama nuo pusės iki trijų ketvirčių kietviršio pagrindų pločio. Sudėtinis įrišimas (3) – įrišas, kai knygos nugarėlė aptraukiama viena medžiaga, o kietviršių pagrindai – kita.

16 Vientisasis įrišas – įrišas, kai knygos nugarėlė ir kietviršio pagrindai aptraukiami ta pačia medžiaga. Pastaba: tokiam įrišui paprastai naudojama oda.

XVII šimtmetį. Tuomet LDK įsivyravo baroko kultūra ir visas XVII a. buvo veikiamas šios meno krypties. LDK baroko kultūra dailėje ir architektūroje skirstoma į tris etapus: ankstyvasis barokas pradeda reikštis XVI a. pabaigoje ir vyrauja iki XVII a. pirmos pusės; brandusis barokas formuojasi nuo XVII a. antros pusės iki XVIII a. pirmo ketvirčio; vėlyvasis barokas apima XVIII a. antrą ir trečią ketvirtį.

Tyrimo metu gauti suvestiniai duomenys lyginami su E. Laucevičiaus paskelbtų dviejų Vilniaus jėzuitų akademijos ir VKC sutarčių duomenimis. Pirmojoje sutartyje nurodytos 23, o antrojoje – 26 paslaugų pozicijos [9, 121–122]. Sutartyse pažymėti leidinių tipai, įrišo rūšys, medžiagos, kaina. Abi sutartys atspindi XVII a. paskutinių dešimtmečių Vilniaus knygrišių paslaugų repertuarą. Peržvelgiant dokumentus pastebima, kad įrišų kaina priklauso nuo leidinio formato ir įrišo vertės, panaudotų medžiagų ir darbo sąnaudų. Abiejose sutartyse yra pažymėta po vieną poziciją, siūlant įrišuose naudoti medienos kietviršių pagrindus. Kitose pozicijose medienos pagrindas nenurodomas. Kadangi paslauga išskirta sąrašuose, galima prielaida, kad likusiems leidiniams įrišti rekomenduojama naudoti kartono pagrindus. Sąrašuose išskirtos ir paslaugos, kai įrišas turi būti užsakomas tik iš knygrišio medžiagų. Tad galima spėti, kad knygrišys paslaugas atlikdavo ir iš užsakovo medžiagų. Sutartyse dažnai pažymima, kad sagtys yra spaustuvės, bet pasitaiko pozicijų, kai pabrėžiama, kad sagtys naudojamos tik knygrišio. Galima prielaida, kad spaustuvė gamino sagtis ir jomis prekiaavo. Šešiose abiejų sutarčių vietose minimas *paprastas* arba *paprastai įrištas* viršelis. Tai galėtų reikšti sudėtinį arba vientisąjį įrišą. Pirmuoju atveju įrišas kombinuotas iš dviejų medžiagų (pvz., odinė viršelio nugarėlė su kamučiais, kai kietviršiai aptraukti dekoratyviniu popieriumi). Antruoju atveju vientisasis viršelis aptraukiamas dekoratyviniu popieriumi. Sutarčių įrišų duomenys susisteminti pagal išvardintas paslaugas: vientisasis įrišas – oda, pergamentas, popierius; viršelio pagrindas – medienos lentelės, kartonas; sudėtinis įrišas – oda, derinta su dekoratyviniu popieriumi; bloko kraštų dekoras – auksinimas, dažymas; dažyta oda – išimtinai tik žalia spalva; viršelio dekoras – įspaudai, briaunų paausavimas; knygų sagtys ir raišteliai.

Knygų tyrimai atskleidė, kad jos dažniau buvo įrišamos vientisū būdu. Galima prielaida, kad XVII a. Lietuvoje vientisasis įrišas buvo vyraujantis. 1680 ir 1691 m. VAS ir VKC sutartyse yra tik šešios pozicijos, siūlančios *paprastą* įrišą. 1691 m. sutartyje viena pozicija išsiskiria iš kitų. Joje pažymėta, kad paslauga vykdoma iš *knygrišio popieriaus ir kartono*. Analizuojant sutarčių duomenis galima teigti, kad įrišų pigiomis medžiagomis pasiūla buvo nedidelė. Nors vientisasis įrišas XVII a. vyrauja, vėliau įsitvirtina sudėtinio įrišo tradicija.

Sutartyse yra tik po vieną poziciją, įvardijančią įrišą su *mediniais viršeliais*. Įdomu tai, kad įrišo kaina ir įrišo objektas (dienynas) abiejose sutartyse nepasikeitė. Šiuo laikotarpiu Vakarų Europoje vyravo viršeliai kartono pagrindu. Diagramoje atskleista, kad XVII a. VAS knygų įrišuose populiariausia kietviršių pagrindo medžiaga – kartonas (93 %). Tyrinėtų knygų viršeliai be kietviršio pagrindo sudaro 2 %. Knygų, kurių kietviršių pagrindai iš medienos, – 5 %. Apibendrinant galima teigti, kad XVII a. VAS leidinių įrišuose populiariausia medžiaga buvo kartonas, bet tradicija naudoti medieną visiškai neišnyko, ir ji, nors ir retai, vis dar buvo naudojama.

XVII a. sutarčių sąrašuose dažniausiai naudojama medžiaga knygoms rišti – oda. Brangiausia – dažyta žalia spalva. Šį teiginį patvirtina ir atliktas tyrimas, nes didžioji dalis – net 67 % tirtų knygų – aptrauktos oda. Knygų įrišų oda aptraukti viršeliai puošti taškavimo technika. Šie įrišai neauksuojami ar kitaip nedekoruojami [9, 26–27]. Šį E. Laucevičiaus teiginį patvirtina atliktas tyrimas. Knygų įrišuose dažnai pasitaiko taškavimo technika atliktas odos ir popieriaus dekoras. Šie įrišai labai kuklūs, juose viršelio perimetru dažniausiai yra neauksinti brėžtiniai įspaudai. Sudėtinuose įrišuose viršelio popierinės dangos taškavimo technika dažnai derinama su ta pačia odos dekoro technika. Dažniausiai pasitaikantis spalvinis derinys – kai popierius dažytas ruda

spalva ir margintas (taškavimo technika) juodos spalvos dažais, o oda tamsiai rudos spalvos, marginta ta pačia technika juodos spalvos dažais. Kitas pasitaikantis popieriaus dekoru būdas – kai marginama plūduriuojančių dažų technika, *plunksniniu* vaizdu. Šis popieriaus dekoras dažniausiai derintas su šviesiai rudos spalvos oda.

Tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje knygoms rišti pergamentas buvo naudojamas 16 % tirtų knygų. XVII a. sutartyse pergamento medžiaga neminima. Sunku įvertinti, kiek ji buvo paplitusi, nes ne prie visų sąrašo pozicijų įrašytos medžiagos. Dažniausiai VAS spaudiniuose pasitaikęs pergamentas – nedažytas. Tyrimo metu buvo rasta viršelių, kurių pergamentas dažytas žalia ir raudona spalva. Taip pat buvo rastas įrišas, kurio pergamentu trauktas viršelis buvo nudažytas raudonos spalvos dažais, o margintas juodos spalvos dažais.

Viršeliai, aptraukti popieriumi, sudaro 17 %. Šie įrišai yra sudėtiniai ir vientisieji. Neretai tarp šių knygų buvo įrišų su įvairiai dekoruotu popieriumi.

Sutartyse labiausiai paplitusi knygos dekoru paslauga – paausinti bloko kraštai. Rečiau pasitaiko dažyti ir nedažyti bloko kraštai. Tiriant VAS leidinius pastebėta, kad nemažos dalies leidinių (net 36 %) bloko kraštai buvo dekoruoti. Knygų su paausintais ir vienspalviais dažais dekoruotais bloko kraštais pasitaikė nedaug. Daugiau rasta knygų, kurių bloko kraštai marginti taškavimo technika naudojant įvairių spalvų dažus.

Susiuvus lankus [5]¹⁷ ir prie bloko pritvirtinus oda aptrauktus viršelius, bloko nugarėlėje suformuojami iškilūs ryšiai. Jie nurodo į bloko siuvimo techniką, kai ryšių rumbės duriant adatą iš vidinės lanko pusės apvejamos aplink ryšį ir grįžtama į tą pačią dūrio vietą. Yra atvejų, kai iškilūs ryšiai galėjo būti tik imitacija arba kombinuota imitacija, kai bloko lankai siuvami prie trijų ryšių [5], o viršelio nugarėlėje yra penki iškilę ryšiai. Tai galima nustatyti pasižiūrėjus į bloko vidų, per adatos su lankų siuvimo siūlu dūrio vietas. Puošiant knygos viršelį XVII a. knygrišiai stengėsi, kad nugarėlės puošnumas priklausytų nuo ryšių dermės su įspaudų kompozicija.

Kita bloko nugarėlės formavimo technika – tai ryšiai, įtraukti į knygos bloko nugarėlę. Bloke įpjaunami grioveliai ir siuvant lankus ryšiai įtraukiami į bloką. Viršelio nugarėlė išlieka lygi. Šis įrišo būdas paskatino ištaingesnę viršelio nugarėlės puošybą.

Pergamentu aptrauktų viršelių įrišuose iškilusių ryšių technika dažniausiai nebuvo taikoma [9, 27–28]. Tai patvirtina ir atliktas tyrimas, nes visos pergamentu aptrauktos knygos neturėjo iškilusių ryšių. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad XVII a. populiariesni įrišai, kai ryšiai įleidžiami į bloko nugarėlę. Knygų su įtrauktais ryšiais yra 70 %.

K. Čepienės ir I. Petrauskienės bibliografijos aprašuose nurodytas leidinio formatas labai svarbus ir įrišams. XVII a. leidinio formatas buvo žymimas atsižvelgiant į tai, kiek kartų buvo lenkiamas popieriaus lapas. Jeigu popieriaus lapas lenkiamas vieną kartą, jis žymimas 2° ir vadinamas *in folio*; lapas, lenkiamas du kartus, žymimas 4° ir vadinamas *in quarto*; o tris kartus lenkiamas lapas žymimas 8° ir vadinamas *in octavo*. Knygos formatas *in duodecimo* taip pat gaunamas lenkiant popieriaus lapą tris kartus, bet pirmąkart lenkiama dviejose vietose. Toks formatas žymimas 12°. Jeigu popierius lenkiamas keturis kartus, formatas žymimas 16° ir vadinamas *in sedecimo* [7, 148].

Sutartyse formatas apibrėžiamas labai abstrakčiai: didesnysis alvaras (gramatika)¹⁸; vidutinis alvaras, maža agenda (krikščionių pamaldų ir apeigų liturginės tvarkos sąvadas). Mažos agendos ir vidutinio alvaro kainos vienos, didesnysis alvaras už juos brangesnis. Sunku nustatyti, kokie buvo šie formatai, bet galima tvirtinti, kad leidinio formatas turėjo įtakos kainos dydžiui.

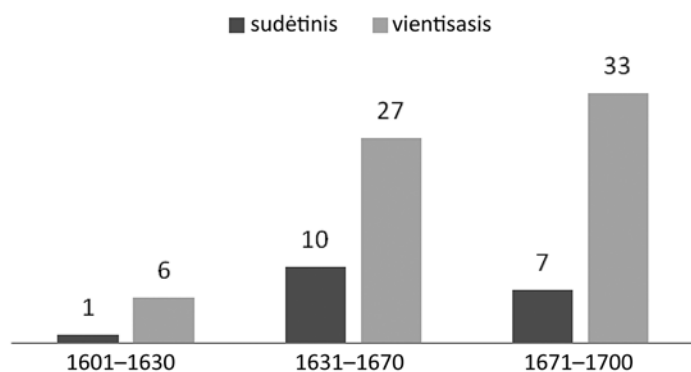
17 Siuvimas prie ryšių – knygos bloko siuvimas, kai lapai ar knygos lankai tvirtinami perduriant kiekvieno lanko nugarėlę ir užkabinant siūlą už virvelių ar juostelių.

18 Bendrinio daiktavardžio prasmę įgijęs populiarus lotynų kalbos gramatikos vadovėlis, kurio autorius – ispanų jėzuitas Manoelis Alvaras (1526–1585) (*red. pastaba*).

Atlikus tyrimą pastebėta, kad daugiausia XVII a. VAS knygų yra 4° formato (50 %). Kitas, ne toks populiarus formatas – 2°; šio formato leidinių yra 24 %. Leidiniai, kurių formatai 8° ir 12°, pasiskirstė labai panašiai: 8° formato leidinių yra 14 %, o 12° formato – 11 %. XVII a. mažiausiai buvo įrišta 16° formato knygų – tik 1 %.

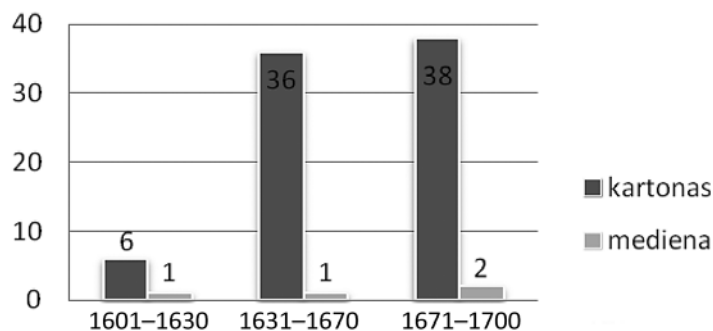
XVII a. VAS atrinkti leidiniai suskirstyti į tris laikotarpius: 1601–1630 m. leidiniai sudaro 8 %, 1631–1670 m. – 44 %, o 1671–1699 m. – 48 % visų knygų.

Pirmajame paveiksle pavaizduota, kaip keitėsi VAS leidinių įrišų rūšys. Populiariausias XVII a. buvo vientisasis įrišas. Sudėtinių įrišų mažiau, nors jie išliko paklausūs visu tiriamuoju laikotarpiu. Tyrimas atskleidė, kad populiariausi sudėtiniai viršeliai buvo amžiaus viduryje – 10 knygų iš 37. Amžiaus pabaigoje sudėtinių įrišų sumažėja iki 7 iš 40 knygų.



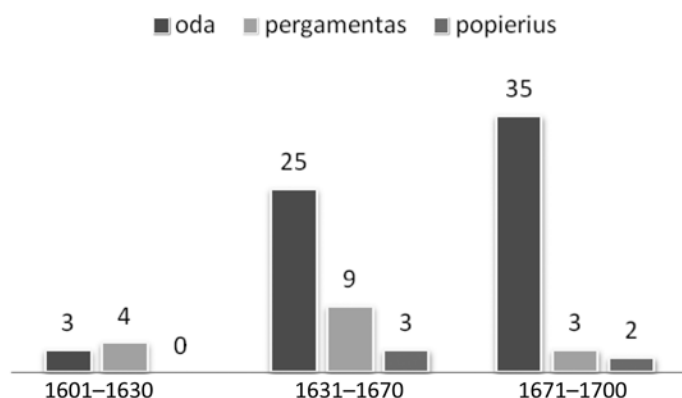
1 pav. VAS leidinių įrišų rūšys XVII a.

XVII a. LDK populiariausias viršelio pagrindas – kartonas, retais atvejais – medienos lentelės. Tyrimo duomenimis, nors ir retai, jos buvo naudojamos visą XVII amžių. Amžiaus pradžioje iš 7 knygų 1 buvo su mediniais kietviršiais, amžiaus viduryje šis santykis sumažėjo iki 1 knygos iš 37, amžiaus pabaigoje jis išliko panašus: 2 knygos iš 40. Šie duomenys atskleidžia, kad XVII a. VAS leidinių įrišų mediniais kietviršiais buvo nedaug ir jų panaudojimas vis mažėjo. Viršelio kietviršių medžiaga (suminiais skaičiais) pavaizduota 2 paveiksle.



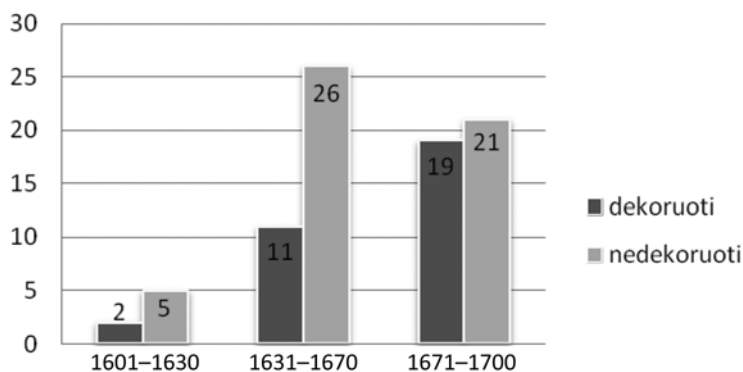
2 pav. Viršelio kietviršių pagrindai XVII a.

Trečiame paveiksle parodyta, kaip keitėsi knygų viršelio dengiamosios medžiagos populiarumas. Tiriant XVII a. VAS leidinius atskleista, kad amžiaus pradžioje pergamentas ir oda buvo naudojami maždaug vienodai: iš 7 tik 3 knygos buvo aptrauktos oda, likusios 4 knygos – pergamentu. Šiuo laikotarpiu dekoratyvinis popierius, kaip viršelio dengiamoji medžiaga, vartotas retai. Tik amžiaus viduryje rasta sudėtinių įrišų su dekoratyviniu popieriumi: juo aptrauktos 3 knygos iš 37. Amžiaus viduryje populiarėja oda: 25 knygos iš 37 aptrauktos oda, pergamentu aptrauktų knygų sumažėja ir lieka tik 9 knygos iš 37 knygų. Amžiaus pabaigoje didžioji dalis knygų viršelių aptraukta oda – net 34 iš 40 knygų. Pergamentu ir dekoratyviniu popieriumi aptrauktų knygų sumažėjo iki minimumo. Pergamentu aptrauktos 3 knygos iš 40, popieriumi – 2 iš 40.



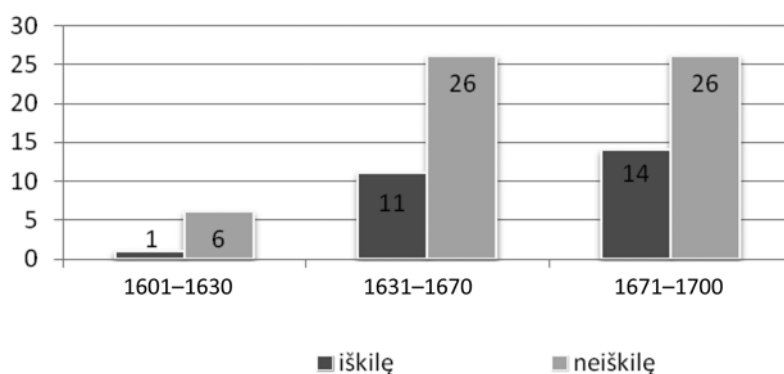
3 pav. Knygų įrišų dengiamoji medžiaga XVII a.

XVII a. pradžioje dekoruoti bloko kraštai nebuvo populiarūs. Atlikus tyrimą, iš 7 rastos tik 2 knygos, kurių bloko kraštai buvo dekoruoti. Amžiaus viduryje knygų bloko kraštų dekoras vis labiau populiarėja: 11 knygų iš 37 bloko kraštai kaip nors papuošti (auksinti, marginti raudonais ir / ar mėlynais dažais). Amžiaus pabaigoje bloko kraštų puošyba dar labiau išpopuliarėja: knygų dekoruotais bloko kraštais ir knygų be dekoru skaičius beveik vienodas: 19 vienetų iš 40 knygų. Duomenys, atspindintys XVII a. VAS leidinių knygų bloko kraštų dekoru paplitimą, pateikti 4 paveiksle.



4 pav. Bloko kraštų dekoras XVII a.

XVII amžiuje kito knygų įrišų technologiniai sprendimai. Amžiaus pradžioje ryšiai dažniausiai įtraukiami į bloko nugarėlę – tai galėtų būti susiję su knygomis, kurių viršeliai aptraukti pergamentu. Tik 1 knygos iš 7 viršelio nugarėlėje rasti iškilę ryšiai. Nuo ketvirto dešimtmečio knygų su iškilaisiais ir įtrauktiniais ryšiais įrišuose santykis išliko toks pat: 1631–1670 m. iškilieji ryšiai buvo 11 knygų nugarėlėse iš 37, o 1671–1700 m. rasta 14 tokių knygų iš 40. Tai atskleidžia, kad per visą XVII a. populiariausia praktika pasirenkant įrišų technologiją – knygos su įtrauktiniais ryšiais. Knygų skaičius, atspindintis ryšių technologinių sprendimų populiarumą XVII a. įrišuose, pavaizduotas 5 paveiksle.



5 pav. Ryšių rūšys knygų įrišuose XVII a.

Knygų nugarėlės buvo puošiamos įvairiais įspaudais. Dažnai įrišų nugarėlėse randami tik ryšius aprėminantys giliauspaudės brėžnių įspaudai [9, 28]. Šį literatūroje rastą teiginį patvirtina atliktas tyrimas. Jo metu nustatyta, kad daugumos knygų nugarėlėse buvo brėžnių įspaudai. Dažnai nugarėlėje tarp įspausių ryšius juosiančių brėžnių yra gėlių, augalų motyvų. Atliekant tyrimą buvo pastebėta, kad gėlių motyvai nugarėlei puošti buvo naudojami dažnai; nugarėlėje pasitaikydavo ir auksintų įspaudų. Tai patvirtina ir literatūroje rastas teiginys, kad XVII a. pradėta labiau rūpintis nugarėlės išvaizda, vis dažniau naudota auksintų įspaudų technika [9, 27].

Pastebėtina, kad įspaudų dekoras buvo populiariesnis apatinio ir viršutinio viršelio dalyse. Dekoro techninių sprendimų buvo įvairių: dažniausiai pasitaikę ir būdingiausi – viršelyje rėmelį sudarantys brėžnių įspaudai. Dažnu atveju rėmelis buvo vienintelis dekoras elementas viršelyje. Toks puošybos elementas buvo populiarus ne tik LDK, bet ir Vakarų Europoje. Tai pažymi savo knygoje britų knygotyriminkas Davidas Pearsonas. Jis teigia, kad XVII a. nesudėtingam odiniam įrišui būdingi viršeliai, kurių vienintelis dekoras – brėžnių apvadai aplink viršelio perimetrą arti krašto. Paprastai, kaip teigia autorius, jų buvo du ar trys, rečiau keturi–penki. Toks stilius pastebimas knygrišių dirbtuvių įrišų gamyboje nuo paskutinio XVI a. dešimtmečio, jo populiarumas išaugo XVII a., o jo klestėjimo laikotarpis – 1600–1650 metai [13, 61]. Kartais brėžnių įspaudai ne tik sudarė rėmelį, bet geometrine kompozicija buvo puoštas visas viršelis.

XVII a. Europoje buvo populiaru odinius įrišus puošti smulkiomis spaudų detalėmis. Deriniai buvo įvairūs: mažos detalės kombinuojamos su stambiomis, dažniausiai rombų, vėduoklės ar augalų motyvais. Populiariausi įspaudai buvo augalų motyvais. Smulkiosios detalės išdėstytos prie kraštų [13, 221]. Šių puošybos elementų rasta ir LDK įrišuose. Dekoro elementai šliejasi prie viršelio kraštinių: juose galima pastebėti ir gėlių motyvus, mažus rombus, vėduokles, pumpurus.

Anglijoje knygų įrišai puošiami centrine ir kampų detalėmis, detalizuotiems abstraktiems raštams kaitaliojantis su persipinančiomis juostomis, stilizuota lapija ir geometrine simetrija [13, 133]. Puošyboje dėmesys akivaizdžiai sutelkiamas į centrinę viršelio dekorą. Ši puošybos maniera pastebima ir VAS leidinių įrišuose.

Svarbu paminėti ir tai, kad LDK knygų įrišams buvo taikomas ir ištaigingas stilius *pontille*, kuris susiformavo XVI a. pabaigoje [4]. Tai leidžia manyti, kad XVII a. LDK knygų įrišų kultūra neišsiskiria iš Europos sociokultūrinės aplinkos.

Remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, kad populiariausias XVII a. VAS knygų įrišų dekoras – brėžnių įspaudai viršelio perimetru bei medalionas centrinėje viršelio dalyje.

Išvados. Tyrimas atskleidė, kad XVII a. knygų įrišuose vyrauja šios leidinių savybės: formatas *in quarto*, vientisas viršelis, lygi nugarėlė, kartoninis kietviršių pagrindas, oda aptrauktas viršelis, marginti bloko kraštai, taškavimu dekoruotas viršelis ir akieji įspaudai – brėžiniai viršelio perimetru. Remiantis žvalgomoju tyrimu, XVII a. VAS leidiniuose sumažėjo įrišų pergamentu, o amžiaus paskutiniuosiuose dešimtmečiais vis dažniau aptinkami sudėtinių įrišų, kurių viršeliuose vyrauja odiniai ir popieriniai knygos įrišo elementai. XVII a. knygų įrišuose vis labiau įsitvirtina lygios viršelio nugarėlės su ištaingiu auksintu spaudų dekoru.

Šis tyrimas patvirtino prielaidą, kad LMA Vrublevskių ir VU bibliotekų VAS leidinių įrišai priskirtini XVII a. LDK baroko laikotarpiui.

Leidinio provenienciniai ženklai sudaro sąlygas nustatyti įrišo savininkus, laiką ir autorystę. Šiame tyrime nebuvo tirti šie knygos ženklai ir elementai: vandenženkliai, prieklijos, viršelio sagtys, proveniencijos. Visi šie tyrimai atskleistų tikrąją knygos įrišo vertę. Dėsninga, kad vertinant gautus tyrimo rezultatus, iškyla klausimas, ar visi *de visu* metodu atrinkti leidiniai rišti Vilniuje? Atsakymas slypi tolesniuose tyrimuose.

Taupant lėšas, XVII a. išpopuliarėjo konvoliutai, kai skirtingi leidiniai surišami į vieną tomą. Dažnai šie įrišai būdavo didelės apimties. Ilgainiui tokie įrišai greičiau susidėvėdavo, o ir jais naudotis buvo nepatogu, nes viename įriše galėjo būti iki keliolikos dešimčių leidinių. Svarbu ir tai, kad paveldo institucijos susiduria su painia bibliografinio aprašo situacija, kai tas pats leidinys įrištas skirtinguose konvoliutų įrišuose. Dėl šių priežasčių tarpukario ir pokario Lietuvoje šie įrišai buvo ne taip saugomi: siekta jų leidinius iškomplektuoti ir įrišti iš naujo. Su kai kuriomis išimtimis ši tradicija tęsėsi iki XX a. septintojo dešimtmečio. Savo ruožtu, tai paaiškina ir didelį bibliotekiniu įrišu perrištų leidinių skaičių. Aktualu pažymėti, kad VAS leidiniai pagal tematiką ir tipologiją atitiko studijų reikmes ir buvo profesūros darbų publikacijos. Leidiniai (didžioji jų dalis) buvo nedidelės apimties, tad dėsninga, kad tiek bibliotekos fondus komplektuojanti akademija, tiek ir studijuojanti jaunuomenė knygrišio paslaugoms stengėsi skirti optimalias pinigų sumas. Tai paaiškina saikingas VAS leidinių įrišo medžiagas ir apipavidalinimą.

Šio žvalgomojo tyrimo vertė. Tyrimo duomenys buvo panaudoti 2014 m. Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto Taikomosios chemijos katedros bakalaurantės Medeinos Stepovičiūtės bakalauro darbe tiriant XVII a. VAS leidinių įrišus, kurių viršeliai aptraukti oda. Tyrimo metu buvo patvirtinta istorinės odos rauginių medžiagų – taninų rūšių nustatymo ir identifikavimo metodika. Šiame darbe buvo paruošti taninų klasių standartai [17]¹⁹.

Plečiant tyrimą, 2015 m. LMA Vrublevskių biblioteka įgyvendino projektą „Lietuvos kultūros paveldo tapatumo paieška XVII a. Vilniaus akademijos spaustuvių knygų įrišuose. Tyrimai ir prevencinis konservavimas“. Projektą rėmė Lietuvos kultūros taryba. Jį vykdant buvo

19 Darbo konsultantė – viena šio straipsnio autorių G. Smaliukienė.

ištirta 300 XVII a. VAS leidinių iš Retų spaudinių skyriaus Lituaniškos fondo. Konservuojant knygų įrišus buvo sukaupiti knygų įrišų ir odos tyrimų duomenys. Jie paskelbti 2016 m., įgyvendinus sąvado tipo duomenų bazės „Knygų įrišų kultūra XV–XVIII a. LDK teritorijoje“ projektą (Lietuvos kultūros taryba). Pirmą kartą Lietuvos viešojoje elektroninėje erdvėje LMAVB Skaitmeniniame archyve (<http://elibrary.mab.lt/handle/1/4862>) paskelbti knygų įrišų duomenys. Duomenų bazėje sudarytos sąlygos tiriant knygų kultūros raidą, knygų rinkinių istoriją, dekorą kaitą, įrišo ir jų medžiagų technologijų raidą naudotis įvairiais skirtingų mokslo sričių tyrimų duomenimis. Šiuos projektus įgyvendino Dokumentų konservavimo ir restauravimo skyriaus restauratorės Gražina Smaliukienė ir Aušra Čiuladienė.

LITERATŪRA

1. Aleknavičienė, Ona. „Nebibliografinė“ Jono Bretkūno Postilė (1591): Vlado Daumanto egzempliorius. *Archivum Lithuanicum*, 2004, t. 6, p. 63–86.
2. Aleknavičienė, Ona. Renesansinis Jono Bretkūno Postilės (1591) įrišimas: Vlado Daumanto ir LMAB egzemplioriai. *Archivum Lithuanicum*, 2004, t. 6, p. 87–116.
3. Blikertaitė, Enrika. *XVII amžiaus Vilniaus akademijos spaustuvių knygų įrišai*: bakalauro darbas. Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, Knygotyros ir dokumentotyros institutas. Vilnius, 2015. 121 p.
4. Bookbinding and the Conservation of Books [interaktyvus]. In: *Decorative Bookbinding in the Seventeenth Century* [žiūrėta 2016 m. lapkričio 7 d.]. Interneto prieiga: <<http://www.cyclopaedia.org/17c/breviarium.html>>.
5. *Informacija ir dokumentavimas*. Aiškinamasis žodynas (tapatus ISO 5127:2001) = Information and documentation. Vocabulary (ISO 5127:2001, identical): LST ISO 5127:2008. Vilnius: Lietuvos standartizacijos departamentas, 2008. 166 p.
6. *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius: Alma littera, 1997. 413 p. ISBN 9986-02-352-1.
7. *Knygotyra*: [vadovėlis]. [Sudarė Domas Kaunas]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006. 402 p. ISBN 978-9986-19-928-1.
8. *Knygrišiai apie knygas ir knygrišystę*. Sudarytoja Rūta Taukinaitytė-Narbutienė. Vilnius: Mintis, 2013. 192 p. ISBN 978-5-417-01063-7.
9. Laucevičius, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*. Vilnius: Mokslas, 1976. 125 p., [153] iliustr. lap.
10. Lietuvos Respublikos Kilnojimų kultūros vertybių apsaugos įstatymas Nr. I-1179. Vilnius, 1996 m. sausio 23 d. [interaktyvus]. Interneto prieiga: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C5DA698A4015/TAIS_371810.
11. Łowmiański, Henryk. *Akty cechów Wileńskich, 1495–1759*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006. XC, [4], 493, [3], 320 p.
12. Merkys, Vytautas. Vilniaus amatininkų cechų skaičiaus dinamika XIX amžiuje. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, 1961, serija A, nr. 1 (10), p. 52–53.
13. Pearson, David. *English bookbinding styles, 1450–1800: a handbook*. London: British Library; New Castle (Del.): Oak Knoll Press, 2004. XII, 221 p.
14. Rodkiewiczówna, Janina. *Cech introligatorski w Wilnie: zarys historyczny*. [Wilno]: Wydawnictwo Magistratu m. Wilna, 1929. 56 p.
15. Ruzgas, Vincas. *Kartono ir knygrišystės darbų vadovėlis*. Kaunas: Spaudos fondas, 1926. 157 p.
16. *Senųjų (antikvarinių) monografinių leidinių tarptautinis standartinis bibliografinis aprašas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2012. ISBN 9955-541-03-2.
17. Steponavičiūtė, Medeina. *XVII amžiuje Lietuvoje spausdintų ir įrištų knygų medžiagų tyrimai*: bakalauro darbas. Vilniaus universitetas, Chemijos fakultetas, Taikomosios chemijos katedra. Vilnius, 2014. 88 p.

18. *XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje*: katalogas. Sudarė: Daiva Narbutienė, Violeta Radvilienė, Dalia Rauckytė-Bikauskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. XXVII, 502 p. ISBN 978-9955-698-40-1.
19. *Vilniaus akademijos spaustuovės leidiniai, 1576–1805*: bibliografija. Sudarė: K. Čepienė, I. Petrauskienė. Vilnius: Mokslas, 1979. 540 p.
20. Vladimirovas, Levas. *Knygos istorija: senovė, viduramžiai, renesansas, XVI–XVII amžius*. Vilnius: Moks-
las, 1979. 568 p.
21. Петраускаене, Ирена. Типография Вильнюсской академии – центр литовской печати в XVI–XVIII
веках. *Книготыра*, 1979, т. 7, р. 68.

GRAŽINA SMALIUKIENĖ
ENRIKA BLIKERTAITĖ

**Bookbindings from 17th century publications
of the Vilnius Academy Printing House in the Vilnius University Library
and the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences**

Summary

Over the last few decades, bookbinding issues have increasingly often been included into the sphere of book culture research by the Lithuanian scientific community. While bookbindings often feature as individual case studies in scientific literature, the present research aims at an examination of the entire collection. The research has been conducted at the most prominent heritage institutions of Vilnius, the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, and the Vilnius University Library. The purpose of this article is to study bookbindings from 17th century publications of the Vilnius Academy Printing House from the holdings of the distinguished Vilnius libraries. It is suggested that a majority of publications printed in the 17th century by the Vilnius Academy Printing House, on the territory of the Grand Duchy of Lithuania, were bound by local bookbinders and display features characteristic for 17th century bookbindings. This assumption is based on written sources published by E. Laucevičius. In the frame of the current research, data on the bookbindings from 17th century publications of the Vilnius Academy Printing House are compared with data on two 17th century agreements between the Vilnius bookbinders and the Vilnius Jesuit Academy. The research confirms that the bookbindings from the publications of the Vilnius Academy may be attributed to the 17th century and gives substance to the assumption that bindings from publications of the Vilnius Academy Printing House kept in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences and the Vilnius University Library belong to the Baroque time period of the Grand Duchy of Lithuania.

Įteikta 2016 m. spalį